



İslam Tetkikleri Dergisi

Journal of Islamic Review

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Open Access

Necmeddin en-Nesefî'nin "Tahsîlü usûlî'l-fıkh" Adlı Eserinin Yeni Tahkikinin Değerlendirilmesi

Review of the New Critical Edition of "Taḥṣīl usūl al-fiqh" by Najm al-Dīn al-Nasafī

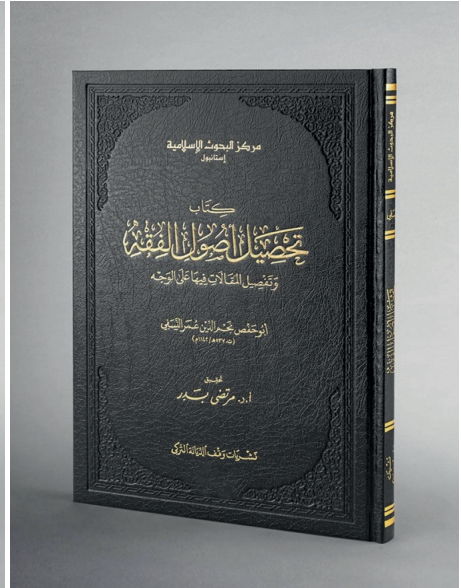
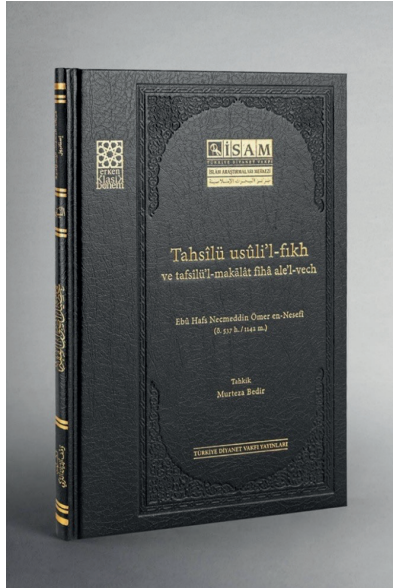
Ainour Kara Chotza¹  

¹ İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Nesefî, Tahsîlü usûlî'l-fıkh ve taḥṣîlü'l-makâlât fîhâ ale'l-vech, thk. Murteza Bedir, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2024, ISBN: 9786254285837.



Check for updates



Anahtar Kelimeler

Fıkıh Usûlü, Hanefî, Mâtürîdî, Nesefî, Tahkik, Tahsîlü usûlî'l-fıkh

Keywords

Uşul al-fıqh, Ḥanafî, Mâtürîdî, al-Nasafî, Critical Edition (Taḥqıq), Taḥṣīl usūl al-fıqh

“ Atıf | Citation: Kara Chotza, Ainour, Review of the New Critical Edition of "Taḥṣīl usūl al-fıqh" by Najm al-Dīn al-Nasafī, İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review 16/1: 345-352, <https://doi.org/10.26650/iuitd.2026.1883715>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. 

© 2026. Kara Chotza, A.

 Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Ainour Kara Chotza ainourk@ogrii.edu.tr



Mâverâünnehir havzası, Hanefî fıkıh usûlünün teşekkülünde ve sistematik bir yapıya kavuşmasında belirleyici bir rol oynamış, özellikle Hanefî-Mâtürîdî düşüncenin usûlî çerçevesi bu coğrafyada kaleme alınan eserler üzerinden şekillenmiştir. Son yıllarda yazma eserlerin tahkik edilerek neşredilmesiyle birlikte, bu bölgeye ait usûl literatürü yeniden ilim dünyasının gündemine gelmiş ve söz konusu metinlerin teorik arka planı daha yakından incelenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda dikkat çeken metinlerden biri, Ebû Hafs Necmeddin en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *Matla'u'n-nücûm ve mecme'u'l-'ulûm* adlı ansiklopedik eserinde yer alan fıkıh usûlüne dair kaleme alınmış *Tahsîlû usûlî'l-fıkh* isimli risalesidir.

Tam adı *Tahsîlû usûlî'l-fıkh ve tafsîlû'l-makâlât fîhâ ale'l-vech* olan bu risale, TDV İslam Araştırmaları Merkezinin (İSAM) "Erken Klasik Dönem Projesi" kapsamında Prof. Dr. Murteza Bedir tarafından tahkik edilmiştir. Bedir, Alâeddin es-Semerkindî'nin (ö. 539/1144) Hanefî-Mâtürîdî çizgide kaleme aldığı usûl eseri *Mizânü'l-usûl*'den sonra, Nesefî'nin bu eserinin aynı çizgide telif edilen ikinci önemli Hanefî-Mâtürîdî usûl eseri olduğunu aktarır (s. 15-20). Onun eseri, klasik Hanefî usûl mirasını sadeleştirerek öğretilebilir ve normatif bir çerçeveye kavuşturması bakımından dikkat çekmektedir. Nesefî, bir yandan Debûsî çizgisindeki geleneksel Hanefî yaklaşımı sürdürürken diğer yandan kelâmî tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemde usûlû pedagojik ve işlevsel bir forma indirgemıştır. Bu yönüyle o, hem mezhep içi birikimi derleyip düzenleyen hem de sonraki dönem Hanefî literatürünün metodik dilinin oluşumuna katkı sağlayan kurucu isimlerden biri olarak değerlendirilmiştir.

Matla'u'n-nücûm'un günümüze ulaşan iki nüshası bulunmaktadır. Tam ve eksiksiz olan nüsha, Taşkent Bîrûnî Doğu Dilleri El Yazmaları Kütüphanesi'nde (Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti kutubxonasi, no. 1462) yer almaktadır. Bazı kısımları eksik olan diğer nüsha ise Hindistan'daki Râmpûr Raza Kütüphanesi'nde (The Rampur Raza Library, no. 5380) bulunmaktadır. Eser ansiklopedik nitelikte olup farklı disiplinlere dair altmış müstakil risale ihtiva etmektedir. Nesefî, bu külliyata meşhur akaid risalesiyle başlamış, İslâm'a uygun fal ilmiyle ilgili bir risale ile sonlandırmıştır. Fıkıh alanına dair içerik ise oldukça zengindir. Eserin

içinde usûl, fûrû, fıkḥ müzakere ve imtihan risalesi, ferâiz (üç risale), hilâf, istihsana karşı kıyas risalesi, hukukî belge (sak) bilgisi ve yargılama belgeleri gibi sekiz alt disipline yayılmış toplam on risale bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan *Tahsîlû usûlî'l-fıkḥ*, fıkḥ usûlüne dair olup Nesefî'nin bu konuda kaleme aldığı bilinen tek risale olma özelliğini taşımaktadır.

Bedir'in tespitine göre *Tahsîlû usûlî'l-fıkḥ*, Semerkandî'nin Hanefî-Mâtûrîdî gelenek doğrultusunda kaleme aldığı *Mîzânü'l-usûl*'ün özeti mahiyetindedir. Muhakkik bu benzerliği iki ihtimalle açıklar: Ya her iki müellif aynı ilmî çevrede yetiştikleri için benzer içerikler üretmişlerdir ya da Nesefî doğrudan Semerkandî'nin eserini görerek onu ihtisar etmiştir. Nitekim Nesefî'nin eseri hayatının son döneminde kaleme aldığını belirtmesi ikinci ihtimali güçlendirmektedir (s. 10). Fakat fihrist temelli bir mukayese, iki eserin aynı usûl geleneğine mensup olmakla birlikte farklı amaçlara hizmet ettiğini göstermektedir. *Mîzânü'l-usûl* hüküm merkezli, ahlâkî ve hikmet eksenli çok katmanlı bir yapı sergilerken¹ *Tahsîlû usûlî'l-fıkḥ* delillerle başlayarak hükmü daha teknik, normatif ve pedagojik bir çerçevede ele almaktadır. Özellikle hükmün hasen-kabîh, adl-zulm ve hikmet boyutlarının *Tahsîl*'de geri planda kalması, eserin usûlî uygulamaya elverişli bir formda sadeleştirme eğilimini yansıttığını göstermektedir. Ehliyet bahsinde de benzer bir daraltma söz konusu olup, *Mîzân*'daki çok yönlü tasnifin yerine *Tahsîl*'de daha ziyade vücûb ve edâ eksenli teknik bir yaklaşım tercih edilmiştir (s. 5-10).

İçerik bakımından *Tahsîlû usûlî'l-fıkḥ*, klasik Hanefî usûl tertibini takip etmektedir. Eser, mukaddimede usûl ilminin tanımı ve gerekliliğini açıkladıktan sonra iki ana bölüm hâlinde düzenlenmiştir: Deliller ve Ahkâm. Deliller kısmında sırasıyla kitap, sünnet, icmâ ve kıyas ele alınmış, özellikle lafız teorisi, haber çeşitleri, icmânın şartları, illetin tespiti ve kıyas yöntemleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Ayrıca teâruz, nesh, tercih, hüküm-sebepe ilişkisi ve müçtehidin konumu gibi tamamlayıcı meseleler işlenerek bölüm sistematik biçimde tamamlanmıştır. Ahkâm bölümünde ise hüküm teorisi açıklanmış, şer'î hükmün mahiyeti ve çeşitleri ele alınmış,

¹ Fihrist için bk. Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed es-Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl fî netâicü'l-ukûl*, thk. Muhammed Zekî Abdülberri (Doha: Matâbi'u'd-Devhati'l-Hadîse, 1404/1984).

delil kavramları arasındaki terminolojik farklar ortaya konulmuştur. İkinci bölüm, Ebü'l-Hasan el-Kerhî'nin (ö. 340/952) Hanefî usûlünü şekillendiren temel kaidelerine yer verilerek sonlandırılmıştır. Böylece eser, Hanefî metodolojisini öğretici ve normatif bir çerçevede sunan, sistematik bir özet niteliği taşımaktadır.

Tahsîlû usûlî'l-fıkh'ın ilk tahkikli neşri, yalnızca Taşkent nüshası esas alınarak Bahaddin Karakuş tarafından hazırlanmış ve 2021 yılında yayımlanmıştır.² Söz konusu çalışmanın tahkik ve değerlendirmesi öncelikle bir makale olarak neşredilmiş, ardından 2023 yılında İlim Kapısı Yayıncılık tarafından kitap hâlinde basılmıştır.³ Eserin iki nüshası dikkate alınarak gerçekleştirilen tahkik ise burada ele alınan çalışma olup Bedir tarafından 2024 yılında yayımlanmıştır.⁴ Bunun dışından Dale J. Correa, 2018 yılında kaleme aldığı "Taking a Theological Turn in Legal Theory Regional Priority and Theology in Transoxanian Hanafi Thought" adlı makalesinde Semerkant usûlünü incelerken dolaylı olarak Neseî'nin risalesinden yararlanmıştır.⁵

Bedir, Taşkent nüshası esas alınarak yapılan çalışmada metnin anlamını bozacak hataların yer aldığını belirtmektedir.⁶ Bu nedenle eserin, Hindistan nüshasının da dikkate alınması suretiyle yeni bir tahkikin gerekli olduğunu ifade etmektedir (s. 7-14). İki nüsha dikkate alınarak gerçekleştirilen tahkikin, yalnızca Taşkent nüshası esas alınarak yapılan neşre kıyasla ibarelerin tesisi bakımından daha isabetli sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Bu hususu bir örnek üzerinden somutlaştırmak yerinde olacaktır. Karakuş tahkikinde, emir kavramının tanımı şu şekilde yer almaktadır:

2 Bahaddin Karakuş, "Necmeddin en-Neseî'nin Tahsîlû usulî'l-fıkh ve tafsîlû'l-makâlât fihâ 'ale'l-vech isimli Fıkıh Usulü Risalesi: Tahkik ve Değerlendirme", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 149-208.

3 Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Neseî, *Tahsîlû usûlî'l-fıkh ve tafsîlû'l-makâlât fihâ ale'l-vech*, thk. Bahaddin Karakuş (İstanbul: İlim Kapısı Yayıncılık, 2023).

4 Neseî, *Tahsîlû usûlî'l-fıkh*, thk. Murteza Bedir.

5 Dale j. Correa, "Taking a Theological Turn in Legal Theory Regional Priority and Theology in Transoxanian Hanafi Thought", *Studies in Islamic Law and Society* (Leiden: Brill Publishing, 2019) 111-122.

6 Karakuş, *Tahsîlû usûlî'l-fıkh*'ın da içinde bulunduğu Neseî'nin *Matlau'n-nücûm* adlı eserinin sadece Taşkent/Özbekistan nüshasını esas aldığını, Hindistan nüshasına ise ulaşamadığını bizzat kendisi de ifade etmiştir. bk. Karakuş, "Necmeddin en-Neseî'nin Tahsîlû usulî'l-fıkh ve tafsîlû'l-makâlât fihâ 'ale'l-vech isimli Fıkıh Usulü Risalesi: Tahkik ve Değerlendirme", 157.

فَأَمَّا أَقْسَامُ الْأَمْرِ، فَأَلَامَرُ عَلَى لَفْظِ الْإِمَامِ أَبِي مَنْصُورٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: هُوَ الْقَوْلُ الَّذِي هُوَ دُعَاءٌ إِلَى تَحْصِيلِ الْفِعْلِ عَلَى طَرِيقِ الْعُلُوِّ وَالْعِظَمَةِ دُونَ التَّضَرُّعِ، وَهَذَا تَحَرُّزٌ عَنِ السُّؤَالِ وَالِدُّعَاءِ⁷

Emrin kısımlarına gelince: İmam Ebû Mansûr'un (Allah ona rahmet etsin) ifadesine göre emir, yalvarma ve tazarru içermeksizin, üstünlük ve yücelik makamından fiilin gerçekleştirilmesini talep eden sözdür. Bu tanım, soru ve dua mahiyetindeki ifadeleri emir kavramının dışında bırakmak amacıyla yapılmıştır.

Aynı kavramın tanımı, Bedir tahkikinde ise şu şekilde yer almaktadır:

(۱. فصل في الأمر) فَأَمَّا أَقْسَامُ الْأَمْرِ (فَحَفْصَةُ مَسَائِلٍ تَرْجَعُ إِلَى: نَفْسِ الْأَمْرِ، وَالْأَمْرِ، وَالْمَأْمُورِ، وَالْمَأْمُورِ بِهِ وَهُوَ الْفِعْلُ، وَالْمَأْمُورُ فِيهِ وَهُوَ الزَّمَانُ) (۱.۱. المسائل التي ترجع إلى نفس الأمر) (واختلفت عبارات المعتزلة في حد الأمر وحقيقته. وأما عبارات أهل السنة في حقيقة الأمر وحدّه: فالأمر على لفظ الإمام أبي منصور رحمه الله: هو القول الذي هو دعاء إلى تحصيل الفعل على طريق العلوّ والعظمة دون التضرّع، وهذا تحرّز عن السؤال والدعاء. وقيل: هو الاستدعاء على طريق الاستعلاء قولاً

[s. 29-30]

1. Emir Bahsi: Emrin kısımlarına gelince: Emir beş meseleye irca edilir. Bunlar: Emrin kendisi, emreden (âmir), emrolunan (me'mûr), emrolunan şey (me'mûr bih) ki bu fiildir, ve emrin gerçekleştiği zaman (me'mûr fih) dır. 1.1. Emrin kendisine dönen meseleler: Mu'tezile'nin emrin tanımı ve hakikati konusunda kullandıkları ifadeler farklılık arz etmektedir. Ehl-i sünnetin emrin hakikati ve sınırına dair ifadelerine gelince: İmam Ebû Mansûr'un (Allah ona rahmet etsin) lafzına göre emir, yalvarma ve tazarru içermeksizin, üstünlük ve yücelik makamından fiilin gerçekleştirilmesini talep eden sözdür. Bu tanım, soru ve dua mahiyetindeki ifadeleri emir kavramının dışında bırakmak amacıyla yapılmıştır. Bir başka görüşe göre ise emir, üstünlük makamından yapılan bir istemdir (söz olarak).

Karakuş'un tahkikinde, emir lafzı herhangi bir genişletmeye gitmek-sizin doğrudan aktarılmaktadır. Bu tahkikte emir, İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) nispet edilen tanım çerçevesinde "üstünlük ve yücelik makamından fiilin gerçekleştirilmesine yönelik bir çağrı" olarak tarif edilmekte, tanımın dua ve soru kavramlarından ayrıldığına işaret eden kısa bir kayıtlarla yetinilmektedir. Buna karşılık Bedir'in tahkiki, met-

ni iki nüsha arasındaki varyantları gözeterek tesis etmektedir. Bu çoklu nüsha kullanımının bir sonucu olarak Bedir'in neşrinde emir lafzı daha geniş bir bağlam içerisinde yer almakta, Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki emir tanımı farklılıklarına işaret edilmekte ve Ehl-i Sünnet'in görüşü İmam Mâtürîdî'ye nispet edilen lafız üzerinden temellendirilmektedir. Ayrıca Hindistan nüshasında yer aldığı anlaşılan "emrin isti'lâ yoluyla yapılan bir talep olduğu" yönündeki alternatif ifade de metne dâhil edilmekte ve böylece emir tanımı, usûl literatüründeki farklı tariflerle ilişkilendirilmektedir. Bu çerçevede Karakuş'un yalnızca Taşkent nüshasına dayanması, tanımın daha kısa ve yoğun bir biçimde sunulmasına yol açarken Bedir'in Taşkent ve Hindistan nüshalarını birlikte değerlendirmesi, metnin açıklayıcı ve karşılaştırmalı bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

Emir bahsi dışında, özellikle âmm ve hâss bölümlerinde metnin başlangıç kısımlarında dikkat çekici eksiklikler bulunmaktadır. Bedir tahkikinde her iki başlık da konuya çerçeve çizen, kavramın dilsel açıklaması ve tanım tartışmasına hazırlık niteliği taşıyan giriş pasajlarıyla başlarken (s. 36-40), Karakuş neşrinde bu kısımlar yer almamaktadır. Benzer şekilde kıyas bahsinde de kavramın lügavî anlamına dair açıklama ve sistematik giriş bölümü (s. 67), Karakuş neşrinde eksiktir. Ayrıca Bedir tahkikinde yer alan ve kıyas bahsi kapsamında ele alınan ihâlê (hükümün belirli bir vasma dayandırılması) ile şebek kıyası (benzerliğe dayalı kıyas) gibi alt başlıkların (s. 70), Karakuş tahkikinde tamamen bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, farklı nüshalara dayanmanın metnin yalnızca lafzî varyantlarını değil, aynı zamanda teorik kurgusunu ve bütünlüğünü de doğrudan etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla tahkiklerin mukayesesi, müellifin sistematüğini doğru biçimde ortaya koymak ve metnin tam yapısını tespit edebilmek açısından ilmî bir gereklilik arz etmektedir.

Bedir'in tahkikinde, iki nüsha arasındaki çok sayıda fark dipnotlarda harfler aracılığıyla gösterilmiştir. Taşkent nüshası (ت) ve Hindistan'daki nüsha (,) açık biçimde ayırt edilerek kullanılmış, özellikle Hindistan nüshasının metnin tesisi bakımından kayda değer katkılar sunduğu ortaya konulmuştur. Bu durum, metnin kritik kavramlarının değerlendirilmesinde tahkik tercihlerinin ve nüsha çeşitliliğinin belirleyici rolünü açık bi-

çimde ortaya koymaktadır. Ayrıca yeni tahkikte, araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla çeşitli fihristler sunulmaktadır. Bunlar; ıstılah fihristi, eserde zikredilen din, mezhep, grup ve düşünce ekolleri fihristi, Kur'ân-ı Kerîm ayetleri fihristi, hadis fihristi, kişi adları dizini ve yararlanılan kaynaklar fihristinden oluşmaktadır. Çalışmada fıkıh ve hadis külliyyatının ana metinlerinin yanı sıra tabakat eserleri ve benzeri pek çok farklı alandan kaynak kullanılmıştır. Bu yönüyle çalışma, okuyucunun metni kullanımını ve takibini önemli oranda kolaylaştırmaktadır (s. 7-14).

Bu tür tahkik çalışmalarının, "Erken Klasik Dönem" literatürünü gün yüzüne çıkarma açısından son derece önemli bir işlev gördüğü açıktır. Yazma hâlde kalmış veya sınırlı biçimde bilinen metinlerin ilmî usûllerle neşredilmesi, yalnızca metnin kendisini erişilebilir kılmakla kalmamakta, aynı zamanda dönemin usûl anlayışını, mezhep içi tartışma zeminini ve yönelimlerini yeniden değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirilen tahkik çalışmasının da Hanefî-Mâtürîdî düşünce geleneğine dair yeni araştırmaları teşvik edeceği ve özellikle erken klasik dönemin fikrî haritasının daha net biçimde ortaya konulmasına katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.



Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Teşekkür	Metni okuyarak görüşlerini benimle paylaşma nezaketinde bulunan Muharrem Midilli'ye müteşekkirim.

Author Details
Yazar Bilgileri

Ainour Kara Chotza ¹ (Doktora Öğrencisi)

¹ İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

0009-0009-6818-1577

ainourk@ogri.iu.edu.tr



Kaynakça/References

- Correa, Dale j.. "Taking a Theological Turn in Legal Theory: Regional Priority and Theology in Transoxanian Hanafi Thought". *Studies in Islamic Law and Society*. Leiden: Brill Publishing, 2019, 111-126. <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004391710/BP000016.xml?srsId=AfmBOoo44UL1vkttQZl3KKyfNygkSeJuZ0zWBdxUoZLJleSJukX0N1be>
- Karakuş, Bahaddin. "Necmeddin en-Nesefî'nin Tahsîlu usuli'l-fıkh ve tafsîlu'l-makâlât fîhâ 'ale'l-vech isimli Fıkıh Usulü Risalesi: Tahkik ve Değerlendirme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 149-208.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer. *Tahsîlû usûli'l-fıkh ve tafsîlû'l-makâlât fîhâ ale'l-vech*. thk. Bahaddin Karakuş. İstanbul, İlim Kapısı Yayıncılık, 2023.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer. *Tahsîlû usûli'l-fıkh ve tafsîlû'l-makâlât fîhâ ale'l-vech*. thk. Murteza Bedir. İstanbul – Ankara: İSAM Yayınları – TDV Yayınları, 2024.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed. *Mîzânü'l-usûl fî netâicü'l-ukûl*. thk. Muhammed Zekî Abdülberr. Doha: Matâbi'u'd-Devhati'l-Hadîse, 1404/1984.